

> Kaunis foto
Abruksa neidudest.
Tagaplaanil on näha
rõhtlaudadest aiaga
piiratud daaliapeenar.
(Foto: Eesti Rahva
Muuseum)

AIAAJALOO ALLIKAD – PÕLLUMAJANDUSLIKU ÜLESKIRJUTUSE MATERJALID

Anneli Banner

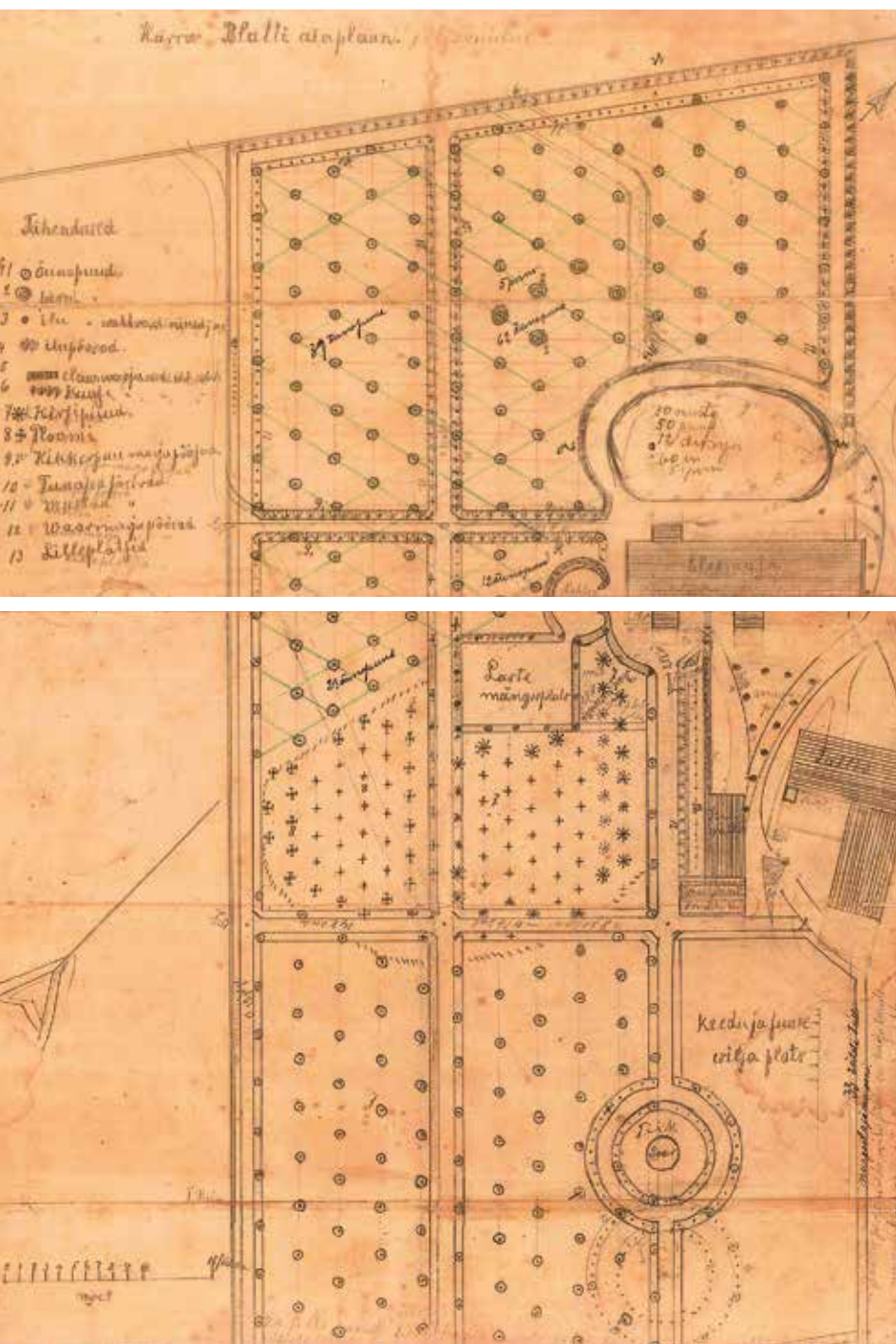
(EESTI VABAÕHUMUUSEUM)

ILLUSTRATSIOONID: EESTI RAHVA MUUSEUM, EESTI RAHVUSARHIIV,
EESTI VABAÕHUMUUSEUM, ERAKOGU

*Aed on ikka kodu osa olnud. Aiapidajad on seda eri aegadel
oma äranägemise järgi endale sobivamaks ja meeldivamaks kohendanud.
Seega ei ole aed midagi püsivat, vaid muutub pidevalt. Tema kujunduses
ja sinna kasvama pandud taimedes talletuvad omaaegsed kujundusvõtted,
aia looja ja omaniku mõte, igapäevaelu toimetused, püüdlused ja saavutused.
Tuleb vaid osata need üles leida ja neist aru saada.*

„Mismoodi võis minu aed varem välja näha?“ „Mida ja kuidas siin vanasti kasvatati?“ Sarnased küsimused tulevad ikka aeg-ajalt ajaloo huvilise aiapidaja pähe. Vastuste otsimisel on siin eelisolukorras need, kes elavad mitmendat põlve samas kohas, kus aia- pidamise traditsiooni on edasi antud põlvest põlve perepärimuses ja mälestustes. Selliseid peresid ei ole aga 20. sajandil toimunud ajaloo keerdkäikude tõttu kuigi palju. Veelgi vähem on neid õnnelikke, kelle

kätesse on sattunud vanad aiaplaanid või -visandid, mis annavad ettekujutuse eelkäijate mõtetest ja tegudest. Lihtsamaid jooniseid võisid paberile panna aia omanikud ise, vahel aga telliti aiakavand õppinud asjatundjalt. Sagedamini võib sääraseid plaane leida 1930. aastatest, mil neid valmistasid soovijatele maa- kondlikud aianduskonsulendid või suisa diplomeeritud arhitektid.

^ Sassi talu aiaplaan
Raplamaal. Plaan pärineb
20. sajandi algusest, kuid
jõi täies mahus siiski ellu
viimata. (Joonis: erakogu)

JÄLGI VANA AEDA!

Aia ajaloo uurimiseks tasub igaks juhuks kiigata ka perekonna foto-albumisse, sest pilditegemiseks poseerisid vana aja inimesed ikka mõnes kenas kohas, milleks oli sageli ilu- või viljapuuaiad. Kindlasti mak-sab küsitleda vanemaid pereliikmeid või, kui tegu on võõrastelt omanda-tud aiaga, saab möödunud aegade kohta uurida kohalikest naabritelt.

Kui aga kirjalikke ja suulisi allikaid pole käepärast, võib jälgi varasema-test aegadest otsida aiast enesest. Pikacalised puittaimed on kõige sel-gemad ja kindlamad endiste aegade tunnistajad, kuid sageli on tähele-panelikul vaatlemisel võimalik ka käest lastud aias tuvastada oma-aegset aiaosade jaotust, kujunduse sõlmpunkte, istutusala ja teede-võrgu paigutust. Seetõttu ei maksa värskelt aia omanikuks saanuna seal kohe raiuma, välja kaevama, pin-nast täitma ja tasandama rutata. Aia tundma õppimiseks võiks lasta sellel veel natuke olla ja teha vaid häda-päraseid hooldustöid. Esimese aasta-ringi jooksul ilmutavad siis ennast pea kõik selle alles olevad asukad alates varakevadistest sibullilledest ja lõpetades sügisel valmivate ülla-tuslike õunasortidega.

ARHVIIVIMATERJAL

Visamad aiaajaloo uurijad leiavad huvipakkuvat ainekust veel arhiivide varahoidlatest. Selleks on näiteks ka ennesõjaaegses Eesti Vabariigis läbi viidud põllumajanduslike üles-kirjutuste materjalid. Nende ees-märk oli saada täpsem ülevaade tol ajal nii olulise põllumajandusliku tootmise olukorrast. Esimene loen-dus toimus 1925. aastal, mille käi-gus märgiti üles talundite maakasu-tus, kasvatatavad viljad ja kariloomad ning kasutatavad põllutöömehad

Need materjalid annavad teatava ülevaate sellest, mida ja kui suurel määral kasvatati tolleaegsete talude tarbeaedades, kusjuures igal järgneval loendusel koguti aianduse kohta üha täpsemaid andmeid. Nii pandi 1925. aastal kirja vaid puu- ja keedu viljaaedade suurus ning õuna-, pini-, ploomi- ja kirsipuude arv taludes. Sel korral ei peetud üksikute aedviljakultuuride kasvupinna väljatoomist vajalikuks, sest leiti, et köögivilja kasvatati taludes veel väga vähesel määral. Seevastu 1929. aastal märgiti juba eraldi üles kapsaste, juurviljade (söögiporgand, peet ja kaalikas), sibulate, kurkide, kaunviljade (herned ja oad), aga ka vaarikate ja maasikate all olev pind ning sõstarde ja karusmarjade arv. 1939. aastal oldi veel põhjalikumad. Siis peeti arvestust aedades kasvavate õunapuude suvi-, sügis- ja talisortide üle, omaette pandi kirja viimase aasta jooksul istutatud noored õunapuustikud ja läbi viidud taimekaitsetööde kordade arv. Küsiti ka lavade või kasvuhoonete olemasolu ja suuruse kohta. Kõrval on näitena toodud väljavõtte Tarvastu vallas asunud Juhan Ronimoisa talu talundilehest. Sealsel peremehel oli oma loendusjaoskonna üks rikkalikumaid viljapuuaedu. Lisaks suurele hulgale viljapuudele ja marjapõõsastele kasvas talu peenramaal veel 45 m² kapsaid, 30 m² sigureid, 20 m² kurke, 20

Eelplaan "Lilleoru" talu aiast

Kolga Kõnnus.

Walmistatud
P. G. Kõlmeeste Kesk. ts.
aiatöö-instruktor
S. Reim.

Seletus:

1. Sunapuu
2. Pirnipuu
3. Ploomipuu
4. Kirsipuu
5. Kõikpüümaia pörsad
6. Punase sõstra pörsad
7. Musta sõstra pörsad
8. Waanamaia pörsad
9. Ilupörsad Siis. Vulgari.
10. " " Persiaani
11. " " Spirea bol.
12. " " Dasmür
13. Viinepuu ehk. watriad
14. Kastaniad ehk. tammed
15. Pruused
16. Olaw wariuad kuukshebest
17. " " agatsiatest.
18. Sunwilja plati.
19. Laube
20. Lilleplatsid.
21. Sõnniku lawad.
22. Wärawad
23. Wäatkarwad

Maantee

✓ Väljavõte Juhan Ronimoisa
talu 1939. a talundilehest.
(Foto: Eesti Rahvusrhiiv)

m² sibulaid ja 25 m² porgandeid. Tomat oli 1920.–30. aastatel uudne kultuur ja selle taimed loeti 1939. aastal lausa ükskhaaval kokku. Nimetatud talus kasvas neid 25 tükki. Peremehe aiandushuvi näitab seegi, et lisaks ajakirjale Põllumajandus olid talundilehe andmetel majapidamisse tellitud ka ajakiri Aed ja Mesinik.

Talundilehtede kõrval täideti 1939. aastal osade majapidamiste kohta nii maal kui linnas veel aianduslehed. Seda tehti kohtades, kus aiasaadusi kasvatati müügiks ja mis vastasid kasvõi ühele järgnevatest tunnustest: 1) oli istutatud vähemalt 100 viljapuud, 2) köögivilju kasvatati maal 0,5 ha-l, linnas 0,25 ha-l, 3) lille- või puukoolikultuure oli vähemalt 0,1 ha, 4) kogu aiataimede alune pind on maal vähemalt 1 ha ja linnas vähemalt 0,25 ha. Aianduslehed annavad juba hoopis üksikasjalikuma pildi tolleaegsetest levinumatest viljapuusortidest ning ka köögivilja- ja lillekultuuridest. Tuleb siiski tunnistada, et selliseid majapidamisi, kus aiasaaduste kasvatamine aitas pererahval lähedasti ära elada, oli aianduslehtedele tuginedes vähe. Enamus küsitletutest väitis aiapidamise ikkagi vaid kõrvalsissetulekuallika olevat.

Talundilehed on arhiivis omaaegsete valdade kaupa kaustades ja infosüsteemi AIS (ais.ra.ee) kaudu kergesti leitavad. Aianduslehed on rühmitatud maakondade viisi. Aiaajaloo uurijale võivad need olla kõnekaks materjaliks nii aianduse olukorra hindamisel üksikutes majapidamistes kui üldistuste tegemisel.

III. Viljapuud ja marjapõõsad.			
50. Talundil on puuviljaala all ühes marjapõõsastega maad (hektari)	2,00	Arv	74.
Talundil on istutatud:			
51. Õunapuid suvisordiseid	62		75.
52. „ sügissordiseid	18		76.
53. „ talisordiseid	48		77.
54. Pirnipuid	36		78.
55. Ploomipuid	23		79.
56. Kirsipuid (ka murelid)	14		
57. Karusmarjapõõsaid	16		80.
58. Mustsõstrapõõsaid	38		81.
59. Punasesõstrapõõsaid	42		82.
60. Vaarikaid (ruutmeetrit)	18		83.
61. Maasikaid	-		84.
62. Noori õunapuid on istutatud 1938. a. sügisel ja 1939. a. kevadel	45		85.
63. Mitu korda on õunapuid pritsitud 1939. a.	1		86.
IV. Väetiste tarvitus ja külvikord.			
Märkida, kui palju on tarvitatud talundis väetisaineid viimase aasta jooksul arvates 1. juulist 1938. a. kuni loendusajani.	Kotti (a 100 kg)		87.
64. Superfosfaati ja teisi fosforväetisi põllu-aiamaale	16		88.
Sellest: taliviljale	10		89.
suviviljale	-		90.
põldheinale	6		91.
kartulile	-		92.
65. Superfosfaati ja teisi fosforväetisi heina- ja karjamaale	-		93.
66. Kaalisoola põllu-aiamaale	4		94.
Sellest: taliviljale	2		95.
suviviljale	-		96.
põldheinale	2		97.

KASUTATUD ALLIKAD:

ERA.1831.5.215 – Tarvatu valla talundilehed II jaoskond.
ERA.1831.1.4034 – Aianduslehed Pärnu ja Pärnumaa kohta.
1925. a põllumajandustiku üleskirjutuse andmed. 1926, Tallinn.
1929. a põllumajandustiku üleskirjutuse andmed, I vihik. 1930, Tallinn.

> Väljavõte Viljandimaal
Gustav Hoidermaale
kuuluva talu aianduslehest.
(Foto: Eesti Rahvusrhiiv)

~ Siu talu rahvas poseerimas
taluluaial Viljandimaal.
(Foto: Eesti Vabaõhumuuseum)

II. Kõõgiviljade tootmine ja turustamine.		
Pindala m ² avamaas, millel toodetakse müügiks:	Pindala m ²	Talviseks müü- giks säilitatud kõõgiviljad 01. 11. 38. — 01. 04. 39. kg-des
✓ 10. Valgepeakapsaid	10 m ²	
11. Lillkapsaid	4 m ²	
12. Spinatid	20 m ²	
✓ 13. Söögiporgandeid	10 m ²	
14. Söögipeete	25 m ²	
✓ 15. Söögikaalikaid	8 m ²	
16. Sellereid	10 m ²	
17. Sigureid	4 m ²	
✓ 18. Tomateid	10 m ²	
19. Peenrakurke	25 m ²	
20. Aedherneid	10 m ²	
21. Aedube (Türgiuba)	18 m ²	
22. Aedsibulaid		
neist vene sibulaid ✓	4 m ²	
23. Rabarbereid (arv)		

